

הישיבה השלוש מאות עשרים וחמש (שכה)

ביום י"א באדר התשע"ב (5 במארס 2012) בשעה 13:30, בבית ברטר למדע בקריית האוניברסיטה בגבעת רם, ירושלים.

הנוכחים: החברים עוזי אורנן, שולמית אליצור, יהושע בלאו, משה בר-אשר (יו"ר), יוחנן ברויאר, אבי הורביץ, גיל הראבן, אברהם טל, דוד טלשיר, יוסף יהלום, קציעה כ"ץ, מרדכי מישור, אהרן ממון, שלמה נאה, יוסף עופר, משה פלורנטין, שמואל פסברג, שמא יהודה פרידמן, אורה שורצולד; החברים-היועצים יואל אליצור, סיריל אסלנוב, חיים סבתו, דוד רוזנטל; המנהלת הכללית טלי בן-יהודה; המזכירה המדעית רונית גדיש; עובדי המזכירות המדעית קרן דובנוב, ברק דן, דורון יעקב, תמר כץ, רחל סליג, טובה שטראוס שרברין; אריאל שוה, ראש מדור ספרות ימי הביניים, ועובדי המילון ההיסטורי.

סדר היום: א. דיווח והודעות
ב. הרצאת אריאל שוה "על פירוש רש"י לתורה במאגר המילון ההיסטורי"
ג. מילים בשימוש כללי
ד. דיווח של המזכירות המדעית
ה. שונות

א. דיווח והודעות

מ' בר-אשר: חברים, אני מתכבד לפתוח את הישיבה. לפני שבועיים הלך לעולמו חבר האקדמיה המלומד ארי אבנר. אנחנו שולחים מכאן תנחומים לבנו, לכלתו ולכל משפחתו. מיום שנבחר לאקדמיה, הוא היה פעיל מאוד בוועדותיה והרים לה תרומה חשובה. אני מבקש לכבד את זכרו בקימה. באחת הישיבות הקרובות גם נאמר דברי הערכה לזכרו.

דבר אחר: בישיבה הקודמת דיברתי על פגישה צפויה עם שר החינוך גדעון סער על ההוראה באנגלית במוסדות להשכלה גבוהה. רציתי לדווח כי לפגישה הגענו אני, הגב' הראבן, האד' דותן ומנכ"לית האקדמיה. חוץ מהשר היה גם משה ויגדור, מנכ"ל המועצה להשכלה גבוהה. העלינו את הסוגיה בכל חומרתה. השר מיד הבטיח לבדוק את היקף התופעה ולעשות הכול לבלימתה. הוא אף אמר שיעלה את העניין לדיון גם לפני ההרכב החדש של המל"ג וגם לפני ועד ראשי האוניברסיטאות (ור"ה). מנכ"ל המל"ג טען שהמל"ג אינה תומכת בכך ושאינן שום כוונה לעודד באוניברסיטאות את ההוראה

באנגלית. ואולם לאחר הישיבה פרסמה המל"ג הודעה שאף שהיא אינה תומכת בזה, ההוראה באנגלית היא חלק מהחופש האקדמי.

גם האקדמיה הוציאה הודעה לעיתונות בעקבות הפגישה, ועמדנו זכתה לאהדה רבה בעיתונות האלקטרונית והכתובה כאחד. גם שני חתני פרס נובל לכימיה פרופ' אהרן צ'חנובר ופרופ' דן שכטמן תומכים בעמדתנו. לדעתם אף במדעי הטבע צריך ללמד בכל הרמות בעברית; לכל היותר יש מקום לשקול במדעי הטבע כתיבת דוקטורטים באנגלית. בכינוס הפתוח ללשון העברית ולספרותה שתקיים האקדמיה בחודש אייר בהרצלליה ייקרא אחד המושבים "עברית ואנגלית במוסדות להשכלה גבוהה" וייוחד לנושא. אני רוצה לקדם בכרכה את אנשי הערוץ השני בטלוויזיה שבאו היום לצלם את חלקה הגדול של הישיבה. זאת לרגל כתבה שהם מכינים על האקדמיה שתשודר במוצאי השבת שלפני הכינוס.

ב. הרצאת אריאל שוה "על פירוש רש"י לתורה במאגר המילון ההיסטורי"

מ' בראשור: המדור לספרות הרבנית הוא הצעיר במדורי מפעל המילון ההיסטורי. על תחילת העבודה בו, העבודה על פירוש רש"י לתורה, תשמעו עתה מפי ראש המדור אריאל שוה. התנצל על היעדרו מן הישיבה עורך המילון, חברנו חיים כהן.

א' שוה: בראשית שנת תש"ע כוננה האקדמיה ללשון העברית מדור חדש במילון ההיסטורי שנועד להעשיר את מאגר הטקסטים של המילון במבחר חיבורים מן הספרות הרבנית של ימי הביניים, דהיינו ספרות ה"ראשונים". מיד עם הקמת המדור הוחל בהכנות המתבקשות לקראת התקנת פירושו הקלסי של רבנו שלמה בן יצחק (רש"י) על התורה. כירור הנוסח של פירוש רש"י לתורה הוא מן האתגרים הסבוכים הרובצים לפתחו של מחקר פרשנות המקרא היהודית. הבעיה נובעת בראש ובראשונה מן המספר הגדול של המסירות, הנבדלות ביניהן הבדל ניכר. השוני בין המסירות אינו נוגע רק לסגנון אלא גם לתוכן, ולא פעם מדובר בפירושים חלופיים לאותו פסוק או במשפטים שלמים המצויים בחלק מן העדים וחסרים בזולתם.

אי אפשר לתלות את היווצרות הפערים שתוארו בשיבושי העתקה רגילים בלבד. בחלק מן המקרים מדובר בשינויים, הגהות ותיקונים שהוכנסו לפירוש בידי רש"י עצמו או בידי תלמידיו המובהקים ולא נקלטו בכל ההעתקות. במקרים אחרים מדובר בתוספות מאוחרות שחדרו לפירוש והוטמעו בו במהירות בגלל אופיו המדרשי והנוח לעיבוד ובגלל מעמדו כספר לימוד הנתון לחסדי הלומדים והמורים, כפי שהציע כבר לפני שנים פרופ' בראשור. המעקב אחר גלגולי הנוסח מסוכן עוד יותר בגלל העובדה המצערת שקשה למצוא מסירה שזמנה קודם למאה השלוש-עשרה, כלומר כמאה שנים לפחות לאחר פטירת רש"י.

המצב המתואר מעורר שאלות חמורות: עד כמה ניתן לדבר על "נוסח מקורי" של החיבור? מה הם הסיכויים לשחזר נוסח כזה? ובאילו כלים מתודולוגיים יש לגשת אל המלאכה? תרומה חשובה לדיון הרים פרופ' אלעזר טויטו המנוח, שפיתח ויישם

במחקרו על פירוש רש"י לתורה את תאוריית "הגרעין המצומצם". תאוריה זו מבוססת על ההנחה שמעתיקים בימי הביניים לא העזו להשמיט במודע דבר מן הטקסט שאותו העתיקו, ולפיכך רק הקטעים המופיעים בכל המסירות מקוריים בפירוש; קטעים החסרים בחלק מן המסירות – חזקתם שתוספות מאוחרות הם. גישתו של טויטו לא התקבלה בסופו של דבר, אולם הנתונים שהציג והתגובות שגררו טיעוניו קידמו את חקר הנוסח באופן משמעותי. עניין אחר שזכה לתשומת לב במחקר הוא שאלת המתאם בין מוצאן הגאוגרפי של המסירות לאיכות הנוסח הנמסר בהן. מבדיקות שונות שנעשו התברר שהחיבור התגלגל בשני ענפי מסירה לפחות, אשכנזי וספרדי, וכדרך כלל נמצא שכתבי היד האשכנזיים מהימנים יותר בנוסחאותיהם מכתבי היד המשתייכים לענף הספרדי. אלא שהמחקר אינו יכול להסתפק בחתירה לגילוי המצע המקורי של הפירוש, עם כל חשיבותו. חכמים ומפרשי מקרא בולטים בימי הביניים שציטטו מפירוש רש"י ונשאו ונתנו בדבריו, ניזונו במקרים רבים דווקא ממסירות הנגועות בתוספות מאוחרות. מסירות כאלה השפיעו לא מעט גם על הדפוסים הראשונים ועל הנוסח שהתגלגל מהם עד לימינו, וחלק מן התוספות הכלולות בהן התאזרחו בחיבור והפכו פניני תרבות ונכסי צאן ברזל. בחיבור כזה, שאך מעטים ישו לו במעמדם בארון הספרים היהודי, נודעת חשיבות רבה גם לתיעוד הנוסחים התנייניים שהשפעתם ניכרת לדורות, ולא רק להתחקות על הנוסח המקורי. מגמה דו־ערכית כזו – הצגת נוסח קרוב ככל האפשר למקור לצד גלגוליו המאוחרים – אמורה לבוא לידי ביטוי מיטבי במהדורה ביקורתית של פירוש רש"י לתורה המלווה במנגנון מפורט ושקוף של חילופי נוסח. למרות כמה ניסיונות חשובים שנעשו ועדיין נעשים להציג מהדורה ביקורתית של החיבור טרם נמצא מי שנענה לאתגר באופן שלם ומניח את הדעת.

כידוע שיטת ההתקנה של חיבורים במאגר המילון ההיסטורי אינה מכוונת לייצר מהדורות ביקורתיות במובן המקובל, אלא להגיש כל חיבור על פי מסירה אחת המציעה נוסח קרוב ככל האפשר למקור. השיטה הזאת נזנחה רק במקרים בודדים – המפורסם שבהם הוא ספר בן סירא, שהותקן על פי כל שרידיו העבריים – וגם חריגות אלה נועדו סוף סוף לשרת את התכלית הראשונה: להציע במידות שונות של קרבה לשלמות את הנוסח המקורי של כל חיבור מותקן. אולם לאור מאפייניו המיוחדים של פירוש רש"י לתורה הכירו ראשי המילון בצורך להביא לידי ביטוי הולם גם את הנוסח הנפוץ והעממי שלו. הכרה זו מזמינה כמובן חשיבה מחודשת על סוגיית התקנתם של חיבורים קנוניים בכלל, ובראשם המשנה והתלמוד הבבלי. את העמדה הזאת הביע בעבר כמה פעמים נשיא האקדמיה פרופ' משה בר־אשר, וכך ניסח אותה העורך היוצא של המילון ההיסטורי פרופ' אברהם טל בישיבה מיוחדת שהתכנסה לידן בדרכי התקנת הפירוש לתורה במאגר המילון:

ההכרה שכתבי היד שקוטשר קרא להם "אבות טקסטים" משקפים את לשון המקורות טוב יותר – ולעתים טוב בהרבה – מן הדפוסים היא הכרה שעד היום אנחנו צריכים להשתחוות לה. היא החזירה לנו מילים ומאפייני לשון רבים שאבדו לנו בדפוסים, ולכן מה שנעשה כל השנים במילון ההיסטורי, יפה נעשה. עם זאת איננו יכולים להתעלם מכך שבמאות השנים האחרונות, למן המצאת

הדפוס, שונה הקנון היהודי מן הנוסח המצוי בכתבי יד. בכך איננו שונים מאומות העולם. גם בתרבויות אחרות יש הבדל בין הנוסח הנלמד בבית הספר – הנוסח המוכר – לנוסחים קדומים יותר ומקוריים יותר. ראו למשל את הפער שבין הומרוס הידוע לכול לזה שנשתקע במנזרים בימי הביניים המוקדמים והמצוטט בכתביהם של אנשי רוח רומאים. הקנון היהודי הוא זה המצוי בכל בית בישראל, ואני בדעה שאין אנו פטורים מלכלול את המסירה הזאת באוצרותינו. כך נוכל לראות מה נתחדש ומה נשתנה במהלך הדורות.

ההחלטה החשובה והעקרונית שהמילון ההיסטורי אינו רשאי להתעלם מן הנוסח הקנוני של פירוש רש"י לתורה, מותירה עדיין מרחב תמרון גדול למדיי במישור המעשי. אחת האפשרויות ליישום ההחלטה בפועל היא להתקין בשלמות שתי מסירות מקבילות: הראשונה תשקף את הנוסח הקדום והמקורי יותר של החיבור, ואילו השנייה – את הנוסח הקנוני, הנפוץ והמוכר. מן ההיבט הטכני מזכירה התקנה כפולה כזאת את הדרך שבה הותקן בזמנו ספר בן סירא; אף שם הותקנה כל מסירה במלואה, גם באותם קטעים שבהם לא נחלקו המסירות ביניהן על הנוסח כל עיקר. אפשרות ההתקנה הזאת היא הפשוטה והנוחה ביותר לביצוע, ואף מצד התועלת למחקר יש לה יתרון, שכן היא מגישה את המסירות למשתמש בצורה רציפה וגולמית כשהתערבות השיפוטית של המתקין בטקסטים מצומצמת לכדי ההכרח. מכל מקום חשוב לשים לב לפרטים אחדים המבחינים בין תקדים בן סירא למקרה שלנו. ספר בן סירא הוא חיבור קטן בהיקפו ומסירותיו העבריות ספורות. התקנתו בדרך שתוארה למעלה אמנם חריגה מאוד בנופו של מאגר המילון, אבל שכרה בצדה: היא מצליחה להביא לידי ביטוי את כל נוסחיו הקיימים. לעומת זאת פירוש רש"י לתורה הוא חיבור גדול בהרבה, והאפשרות למצות בהתקנה את המגוון העצום של מסירותיו אינה עומדת כלל על הפרק. התקנה מלאה של שתי מסירות במצב כזה תוך הזנחת אחד מעקרונות היסוד של המילון ההיסטורי היא מעשה נועז במקצת, ועל כל פנים יש להרהר אחריו.

אפשרות אחרת, מתונה יותר, היא להתקין רק מסירה אחת במלואה ולשלב בה חילופי גרסה והשלמות נקודתיות על פי המסירה האחרת. גם דרך זו אינה חפה מקשיים. ראשית יש להכריע איזה נוסח יועמד כנוסח ראשי – הנוסח הקדום או הנוסח המקובל; ונקל להבין שבמקרה הזה אין מדובר בעניין טכני בלבד, אלא בהכרעה בעלת משמעות הצהרתית דרמטית. שנית, הצעת נוסחים חלופיים לנוסח הראשי אמורה להיעשות על פי בחנים ברורים שיגדירו מראש אילו חילופים ראויים להיכלל במאגר ויבטיחו התקנה שיטתית ועקיבה ככל האפשר; אולם כללים כאלה אינם הרמטיים, וטבעם שאין הם נותנים מענה לכל החילופים המשמעותיים הקיימים בפועל.

וכיוון ששתי שיטות ההתקנה מזמנות אתגרים לא פשוטים, חשוב לשקול ככובד ראש את אפשרות ההתקנה המסורתית על פי מסירה אחת בלבד; שמא ניתן למצוא מסירה ממצעת, שהיא מצד אחד קרובה דייה לנוסח המקורי של הפירוש ומצד שני התשתית לדפוסים שבאו אחריה?

הדיון בשאלות הללו טרם מוצה, אבל כבר הגיעה השעה לדווח על כמה הכרעות ביניים. לשם כך נסקור תחילה את המסירות החשובות של פירוש רש"י לתורה ונבדוק

איזו מהן מתאימה לשקף את נוסח המקור, איזו מסירה כדאי לאמץ כמייצגת הנוסח הקנוני ואיזו מסירה עשויה למצוץ בין השתיים.

מידע רב-ערך על כתבי היד והדפוסים החשובים של פירוש רש"י לתורה אפשר לדלות מן המבואות למהדורות הביקורתיות ומספרות המחקר. כמה וכמה מסירות נמצאו משמרות במקרי מבחן שונים נוסח מקורי שלא השתבש; אולם רק לגבי שתיים נטען במפורש על סמך מחקרים שיטתיים ומקיפים כי הנוסח הכולל של הפירוש המצוי בכל אחת מהן הוא הקרוב ביותר למקור: כתב יד לייפציג 1 וכתב יד פרמה 181.

כתב היד הראשון שהוכר כבעל סמכות מיוחדת, ואף עמד בשל כך במרכזו של פולמוס מפרה ומעורר עניין בין חוקרי הנוסח, הוא כתב יד לייפציג 1. פרופ' אברהם גרוסמן, שחקר את כתב היד חקירה מקפת, סבור כי "זהו כתב היד החשוב ביותר לחקר נוסח רש"י לתורה", בעיקר לאור סימנים מצטברים המעידים שסופר כתב היד, ר' מכיר, אימץ כנוסח יסוד להעתקתו את הטופס האישי של ר' שמעיה, תלמידו הקרוב של רש"י. טיטו וחוקרים נוספים העלו ספקות בנוגע לטיב הטופס שהחזיק בידיו ר' מכיר ולשימוש המדויק שנעשה בו, ואף גרוסמן עצמו הודה כי יש בכתב יד לייפציג מספר קטן של שינויי גרסה מאוחרים. אולם ההשגות שהושמעו לא הצליחו לערער בהרבה את מעמדו של כתב היד, וישנה הסכמה רחבה כי מדובר לפחות באחת המסירות הטובות והקרובות ביותר למקור המצויות בידינו, אם לא הטובה שבהן.

ייחודו של כתב היד מתברר גם ממחקריו של פרופ' יצחק פנקובר על ההגהות והתיקונים שערך רש"י בפירושו. כאמור לעיל מאמצים להגהת הפירוש ושכלולו נעשו כבר בחיי רש"י – בידיו או בהנחייתו. עשרות רבות של הגהות כאלה תועדו בכתב יד לייפציג על פי העותק האישי של ר' שמעיה וצוינו במפורש כתוספת מפיו של רש"י – להבדיל מרוב התוספות האחרות בכתב היד, שהן פרי רוחו של ר' שמעיה עצמו. פנקובר בדק מדגם של כתבי יד ודפוסים אחרים ומצא בהם רק כרבע מההגהות, על פי רוב כשהן משולבות בגוף הפירוש; וכפי שהוא מסכם, "נמצא שרק על פי הערותיו של מכיר בכ"י לייפציג 1, המבוססות על האוטוגרף של רבנו שמעיה, אפשר לדעת במדויק על הגהות רש"י לפירושו על התורה".

כתב היד השני שהזכרתי, פרמה 181, הוא כתב היד העיקרי שעליו מושתת נוסח פירוש רש"י לתורה במקראות גדולות מהדורת "הכתר" שבהוצאת אוניברסיטת בר-אילן. מהדורה זו מעמידה כנוסח היסוד של כל חיבור פרשני המובא בה "את כתב היד, שמכלול תכונותיו הטובות עושה אותו ראוי לכך יותר מכתבי יד אחרים הידועים היום", כהגדרתו של המהדיר והעורך המדעי פרופ' מנחם כהן. בהקדמתו לחומש בראשית מציין כהן כי בפירוש רש"י לתורה הוא שואף "להעמיד נוסח אמין וקרוב ככל האפשר לדמותו של האוטוגרף שיצא מתחת ידו של רש"י". דא עקא, עד כה טרם הניח כהן לעיון הציבור את הממצאים הטקסטואליים שסייעו בידיו לקבוע כי כתב יד פרמה 181 הוא הקרוב ביותר בנוסחו לנוסח הפירוש המקורי. אמנם, חזקה על פרופ' כהן שבחירת כתב היד נעשתה בשיקול דעת ראוי ומקצועי; ועם זאת קשה להתחשב במערכת נתונים ושיקולים שטרם פורסמו ונחשפו לביקורת. דומני אפוא שמוטב לנו להניח את הספק וליטול את הוודאי שאין למעלה הימנו בשלב זה של מצב המחקר, את כתב יד לייפציג 1. מלבד מעלותיו הידועות מצד איכות הנוסח הנתון בו, התברך כתב היד הזה בסגולה

חשובה נוספת: מזדמנות בו הרבה צורות כתיב ולשון מקוריות שלא הצליחו בדרך כלל לשרוד את גלגולי המסירה המפרכים של החיבור עד לדפוסים בני ימינו. לעתים מוכרות לנו הצורות האלה מעדי נוסח טובים של לשון חז"ל, כמו הצורה פְּדֵאִיתָה בה"א במקום באל"ף וצורת הריבוי תַּרְנוּגְלִין במקום תַּרְנוּגְלוּלִין. במקרים אחרים מדובר כנראה בחידושי לשון של רש"י עצמו. לא זו אף זו: בכתב היד באות כאן וכאן תיבות מנוקדות, ופעמים שניקוד זה מפתיע ומאיר עיניים ונוגע לתוכן הפירוש ממש. שימור צורות לשון מקוריות או שימוש מזדמן בסימני ניקוד אינם מאפיינים ייחודיים לכתב יד לייפציג דווקא; אבל יש בהם כדי להשביח את ערכו ויוקרתו של כתב היד המוערך גם בלאו הכי, בוודאי מנוקדת מבטו של מילון היסטורי. ברשותכם אדגים בקצרה כיצד יכול ניקוד של אות אחת לברוא ערך חדש במילון.

בפרשת העריות ובקטע המפרט את העונשים עליהם מופיעה המילה תָּבַל (ויקרא יח, כג; כ, יב), ופירש אותה רש"י "לשון קָדַשׁ וערוה ונאוף"; כך לפחות קרא את הפירוש ברלינר ואף טרח לנקד את התיבה קדש למען הסר ספק. המילה קָדַשׁ מוכרת לנו יפה, למשל מן הפסוק "ולא יהיה קָדַשׁ מבני ישראל" (דברים כג, יח), והיא צורת בינוני פֶּעַל. אבל בכתב יד לייפציג מנוקדת הקו"ף בסגול: "לשון קָדַשׁ וערוה וניאוף". מתברר שרש"י חידש כאן שם מופשט קָדַשׁ במשקלה של המילה המתפרשת תָּבַל ובהתאמה לשמות המופשטים ערוה וניאוף.

והרי דוגמה נוספת: הפועל פָּלַט רווח בלשון חז"ל בבניין קל בשתי הוראות: כפועל עומד (במשקל פֶּעַל) משמעו 'נמלט, נחלץ מצרה', כגון מה שנאמר בדין עובדי עבודה זרה: "זה חומר ביחידים מְבַמְרוּכִין – שהיחידין בסקילה, לפי כך ממונן פָּלַט; והמרוכבים בסייף, לפי כך ממונן אבד" (משנה סנהדרין י, ד); וכפועל יוצא הוא משמש בגוון שונה במקצת של משמעות – 'הוציא מתוכו אל אוויר העולם', כגון "הכבד אסרת ואינה נאסרת מפני שהיא פולטת ואינה בולעת" (משנה תרומות י, יא). שם הפעולה של הפועל במשמעותו השנייה, דהיינו 'הפך הבליעה', אינו מזדמן בספרות חז"ל, אבל הוא מתחיל לבצבץ בספרות הגאונים, למשל בשאלות דרב אחאי: "כלי חרש אין לו פליטה". מהו משקלו של שם הפעולה הזה? המקרא מגיש לנו את הצורה פְּלִיטָה, המשמשת בהקשרים של הצלה והימלטות; ואכן לא מן הנמנע שבביטוי "כלי חרש אין לו פְּלִיטָה" רק מורחב תחומה של המילה המקראית הידועה מהוראה של הצלה להוראה של הוצאה. אבל שם הפעולה הזה מופיע גם בפירוש רש"י לפרשת בחוקותיי (ויקרא כו, יא), ובכתב יד לייפציג מנוקדת הצורה בבירור: "כל געילה לשון פְּלִיטָת דבר הבלוע בדבר". פליטה שהיא 'הפך הבליעה' – במשקל קְטִילָה היא אצל רש"י, אל נכון כדי ליצור בידול צורני בין שתי המשמעויות.

עד כאן עסקנו בזהות המועמד המועדף לייצוג נוסח המקור. עתה ננסה לברר איזו היא המסירה הראויה ביותר לייצג את הנוסח הקנוני, ונפתח בזיהוי הנוסח הנפוץ והמקובל בקרב הלומדים בימינו, או לפחות ערב קום המדינה, לקראת סיום התקופה שאליה מתייחס המילון. השתלשלות נוסח הפירוש מן הדפוסים הראשונים ואילך נבדקה בעבודת גמר של רבקה זבולון. שתי מהדורות בולטות שהופיעו בסמיכות זמנים לפני כמאה וחמישים שנה הטביעו, על פי ממצאיה של זבולון, חותם עמוק על נוסח פירוש רש"י המצוי ברוב החומשים שנדפסו מאז: מהדורת החומש של שלמה זלמן נטר, שיצאה לראשונה לאור

ברוינה בשנת תרי"ט; ומהדורת מקראות גדולות "עם ל"ב פירושים", שיצאה בוורשה בין השנים תר"ך–תרכ"ו. שתי המהדורות הללו מבוססות על מהדורת מקראות גדולות המפורסמת, הלוא היא מהדורת ונציה רפ"ה–רפ"ו שהוציא לאור יעקב בן חיים אבן אדוניו בבית הדפוס של דניאל בומברג. הבדלי הנוסח בין מהדורת וינה למהדורת ורשה כנראה זניחים, מה שאין כן ההבדלים שנמצאו בין מהדורות אלה למהדורת ונציה. וכך מסבירה זבולון: "ברור לנו עתה שמהדורת ויניציא לא היתה המהדורה האחרונה שלפיה נקבע נוסח מהדורות ימינו. בשנים שאחריה התגבש נוסח שהיה מבוסס אמנם על נוסח מהדורת ויניציא [...], אולם הוכנסו בו שינויים משמעותיים [...]". לרוב השינויים מצאה זבולון חבר בדפוס הערש של פירוש רש"י לתורה, והיא משערת שמתקני מהדורות וינה וורשה הגיהו את הנוסח על פי הדפוסים האלה.

בין כך ובין כך, שאלה נכבדה היא עד כמה רצוי למילון היסטורי להרחיק לכת בהסתמכות על דפוסים מאוחרים ושונים באופן ניכר מן המקור, שכן עצם ההכרה בערכם של נוסחים קנוניים למאגר המילון, אין פירושה שיש לאמץ דווקא את השלב האחרון בתהליך התקבעות הנוסח של כל חיבור. אמת נכון הדבר שעד נוסח המייצג את ראשיתו של התהליך – דפוס ונציה במקרה שלנו – עודנו רחוק כברת דרך מן הנוסח הסטנדרטי הנפוץ כיום הזה בחומשים שבבתי הכנסת ובספריות הביתיות; אבל אימוץ הנוסח הסטנדרטי המאוחר פירושו ויתור על טיפוס הנוסח הנלמד והמצוטט בספרות הרבנית של העת החדשה לאורך תקופה של כשלוש מאות שנה למזער. ובכן, איזה מהם ראוי יותר להתכנות "נוסח קנוני"? כיוון שהתקנת עד נוסח מן המאה ה-19 לחיבור שנוצר במאה ה-11 היא לכל הדרעות חריגה קיצונית מן המקובל במפעל המילון עד כה, סבור אני שמוטב לעת עתה לצעוד על קרקע בטוחה יותר ולהעדיף את דפוס ונציה כמייצג הנוסח הקנוני של הפירוש.

דפוס ערש הם חוליה חשובה בתהליך התגבשותו של כל נוסח קנוני, ומצד שני מקובל לדון אותם ככתבי יד. לפיכך מסתבר שיש לבקש את המסירה השלישית, הממצעת, בקרב הדפוסים הללו. תשעה דפוסים ערש של פירוש רש"י לתורה ידועים במחקר, ובעבודתה הנזכרת העלתה זבולון שני ממצאים חשובים הנוגעים לטיב הנוסח הנמסר בהם: (א) דפוס רומא קודם שנת רל"ה, דפוס רג'ו די־קלבריה משנת רל"ה ודפוס גואדלח'ארה משנת רל"ו הם הדור הראשון של דפוסים הערש, וששת הדפוסים האחרים נשתלשלו מהם; (ב) מדפוסים הדור הראשון ניתן להצביע על דפוס רג'ו די־קלבריה כדפוס שחלקו היחסי בעיצוב הנוסח הנמסר במהדורת ונציה הוא הגדול ביותר. זוהי אפוא מסירה בעלת סיכויים גבוהים להתגלות כאבן דרך ממצעת בין הנוסח המקורי לנוסח הסטנדרטי של החיבור. על כך ראוי להוסיף כי מעבר לתרומתו החשובה לגיבוש הנוסח המקובל של פירוש רש"י, דפוס רג'ו די־קלבריה זכה לתשומת לב גדולה יחסית במחקר בהיותו הדפוס העברי הראשון הנושא תאריך מפורש ובשל כמה גרסאות טובות שנמצאו משוקעות בו.

כדי לעמוד מקרוב על תכונותיו של דפוס רג'ו די־קלבריה ולבחון את כדאיות ההתקנה שלו כמסירה בלעדית, התבקשתי לערוך השוואה טקסטואלית מדרגית בינו לבין שני המועמדים האחרים להתקנה – כתב יד לייפציג ודפוס ונציה. והנה, מן הסינופסיס לפרשת "כי תשא" שהוכן לצורך ההשוואה הזדקרו ארבעה מקרים של

השמטה משמעותית, כלומר מקומות שבהם רצף של שלוש תיבות לפחות חסר באחת המסירות בעודו מתועד בשתי המסירות האחרות כחלק מן הנוסח המקורי. כל ההשמטות הן מדפוס רג'ו די־קלבריייה. זאת ועוד: על פי נוסח כתב יד לייפציג מזדמנים בפירוש רש"י לפרשת "כי תשא" שמונה לעזים: ארבעה מהם נעדרים מדפוס רג'ו די־קלבריייה, ורק אחד נשמט מדפוס ונציה.

שני הממצאים הללו מרמזים על נטייה לקיצור ולהשמטה בדפוס רג'ו די־קלבריייה. הערכה זו מתחזקת לאור ממצאיה של רבקה זבולון, שבעבודתה הנזכרת בדקה את נוסח פירוש רש"י לפרשת "וירא" ולמספר קטעים נוספים בתשעת דפוסים הערש ובדפוסים המאוחרים. וכך מסכמת זבולון את מאפייניו של דפוס רג'ו די־קלבריייה בהשוואה לשני הדפוסים האחרים בני הדור הראשון – דפוס רומא ודפוס גואדלח'ארה: "מהדורת ריגו רל"ה [...] נוטה לקצר, ויש בה חסרונות בולטים בכמותם לעומת שתי המהדורות האחרות [...] היא שונה מהן גם בכך שאין בכל הפירוש לפרשת וירא מילים לועזיות". כל עוד התבסס הרושם על השוואה בין דפוסים בלבד, נותר מקום להפך בזכותו של דפוס רג'ו די־קלבריייה ולטעון כי ה"חסרונות" המצויים בו אינם אלא היעדר תוספות בלתי מקוריות שהשתרכבו לדפוסים האחרים. אבל ההשוואה האחרונה של הנוסח הנתון בדפוס רג'ו די־קלבריייה לנוסחו המשובח של כתב יד לייפציג ולנוסח דפוס ונציה מראה שאין מנוס מהערכת דפוס רג'ו די־קלבריייה כדפוס בעייתי – בשל רשלנות ואולי אפילו בשל התערבות מכוונת בנוסח. בעיקר מדאיגה בהקשר הזה התופעה של מיעוט הלעזים, המלמדת ככל הנראה על מדיניות קיצוץ והשמטה של חלקים הנתפסים "מיותרים". עוד יש לציין כי בבדיקת הפירוש לפרשת "כי תשא" נמצאו בדפוס הזה כמה וכמה שיבושים ברורים בנוסח המעידים על חוסר הבנה יסודי של הטקסט. מצד שני כאמור דפוס רג'ו די־קלבריייה מתעד במקרים רבים גם גרסאות טובות ומקוריות. מסתבר שהמהדורה התבססה על כתבי יד באיכות גבוהה למדיי, והסטיות מנוסח המקור נוצרו בעיקר במהלך הכנת הטקסט להדפסה.

דפוס רג'ו די־קלבריייה נפסל אפוא מלייצג ייצוג בלעדי את פירוש רש"י לתורה במאגר המילון ההיסטורי, ועם פסילתו נגוזה התקווה להתקין במאגר מסירה אחת של החיבור הממזגת בתכונותיה קרבה של ממש למקור עם זיקה הדוקה למהדורות ימינו. מעתה יש לשאול אם נחוצה התקנה מלאה של שתי המסירות האחרות – כתב יד לייפציג ודפוס ונציה – או שדי בהתקנה מלאה של מסירה אחת בלבד שאליה יצורפו השלמות מן המסירה השנייה; ואם האפשרות האחרונה אכן מספקת, נותר עדיין להכריע איזו מסירה תותקן במלואה ואיזו באופן חלקי. אינני בטוח שיכולני לתת תשובה מלאה להתלבטויות כאלה, שהן מכבשונו של עולם המילון. ועם זאת אני הולך ומשתכנע בדבר אחד: תהא אשר תהא דרך ייצוגו של הנוסח הקנוני במאגר, כמייצג הנוסח המקורי צריך כתב יד לייפציג להיות מותקן בשלמותו. אילו היה המאגר בגדר אמצעי בלבד, חוליה נוספת בשרשרת הפעולות ההכרחיות להעמדתו של מילון היסטורי ותו לא, כי אז באמת לא היה צורך ביותר מליקוט קפדני של כל ייחודי הלשון בכתב היד. סוף סוף, תכליתו של המילון הלוא היא להציג את התפתחות הלשון, ומבחינה צרה זו יפה לו ניקודה החריג של אות אחת מעשר הגהות של רבנו שמעיה בשם רש"י שאינן מספקות מידע דקדוקי ולקסיקוגרפי חדש. אבל כפי שידוע לכול, זה שנים שמאגר המילון ההיסטורי הולך

ומתגבש כארכיון לאומי של טקסטים המזומן לכל חוקר ושוחר תרבות עברית. וכשם שעצם הכללת פירושו המונומנטליים של רש"י למקרא ולתלמוד בארכיון כזה היא משימה מתבקשת שלא נחלק עליה אדם מעולם, כך מתבקש לדעתי לכבד את המאגר בהתקנתו המלאה של כתב יד לייפציג 1, שבהיעדר אוטוגרף של פירוש רש"י לתורה הרי הוא עד הנוסח הקרוב ביותר לאוטוגרף הידוע כיום במחקר. לשמחתי כיוונה דעתי לדעתם של רבותיי; בהנחייתם הולך כתב יד לייפציג ומותקן בימים אלה בידי עובדי המדור על פי תצלום דיגיטלי משובח שקיבלנו מן המכון לתצלומי כתבי יד באדיבות ראשי המכון ובהסכמתה הלבבית של ספריית האוניברסיטה בלייפציג. מי ייתן ונזכה לברך בקרוב על המוגמר.

מ' בר-אשר: תודה רבה לחברי הצעיר אריאל שוה. יישר כוח גם על העברית שבפיך; יש מה ללמוד ממנה.

ג. מילים בשימוש כללי

הודעת הוועדה למילים בשימוש כללי

1. מְעֵמֶת (דיבייט)
2. גְּלִילוֹר (קליידוסקופ)
3. נְפִנְפָּת (כלי לליבוי אש במצלה)
4. מְגִלָּשׁ (מתקן אומגה)

רקע

1. מְעֵמֶת (דיבייט)

דיבייט הוא תחרות מאורגנת של ויכוחים הנהוגה בעיקר במוסדות חינוך, ומטרתה לפתח מיומנויות של רטוריקה. שניים עד שמונה מתחרים מתווכחים בנאומים בעד ונגד נושא מוסכם מראש על פי כללים הקובעים את סדר הדוברים, אורך הנאומים, המבנה ועוד.

המילה הלועזית באותיות עבריות – דיבייט (וגם דיבייטינג) – רווחת מאוד ומשמשת בין השאר בצירופים כגון מועדון דיבייט, תחרות דיבייט, אימוני דיבייט, מיומנויות דיבייט.

כמה מהצעות הוועדה שעלו בדיון הראשון הובאו לידיעת הציבור באתר האקדמיה, והגולשים התבקשו להגיב עליהן ולהציע הצעות משלהם.

הצעת הוועדה: מְעֵמֶת. מילה זו קשורה למילה 'עימות' המשמשת גם לציון ויכוח מונחה בין מתמודדים לפני בחירות המשודר בטלוויזיה. יתרונה של מילה זו שאפשר לגזור ממנה פעלים ושמות במידת הצורך (למשל המשתתפים במעמת יכולים להיות מתעמטים).

הצעות נוספות שזכו לתמיכה בוועדה: קְרַב־שִׁיחַ, מְנַצֵּחַ; הצעות שעלו בדיונים או התקבלו מן הציבור: הַתְנַצְּחוֹת, נְצוּחַ, וְפוּחַ, הַתְנַכְּחוֹת, הַתְדַּיְנוֹת, פְּלֶמוֹס, הַתְפַּלְמָסוֹת,

עמות, שיג וְשיח, שיג, פולמוס תחרותי, דיון תחרותי, ויכוח מונחה, דִּיון, מְדוֹן, מְדוֹן, מְדוֹן, דעתיו, וְכח, מְתָר, טָעוֹ, ויכוחית, וְפָחַת, התנצחותו, מחלוקתא, וְכוּחַ. הערה: ד"ר אן קירסון-סברסקי, יו"ר אגודת שיג ושיח, האגודה הישראלית לתרבות הדיון, פנתה לוועדה בבקשה לקבוע את הצירוף 'שיג ושיח', המשמש באגודה וגם מעט מחוצה לה משנת 1987. אך הוועדה סברה שהצירוף שיג ושיח – הרווח במשמעות כללית של שיחה בין אנשים – אינו מתאים לעניין הנדון. כן העדיפה הוועדה מונח בן מילה אחת.

2. גְּלִילוֹר (קליידוסקופ)

קליידוסקופ הוא מכשיר בצורת גליל שבו שברי זכוכית או פיסות נייר צבעוניות משתקפים במערכת של מראות ויוצרים שפע של צורות סימטריות בשלל צבעים. עם סיבוב הגליל נוצרות צורות חדשות. את הקליידוסקופ בצורתו המוכרת כיום המציא סר דיויד ברוסטר בשנת 1816. על פי מילון אוקספורד הוא שהעניק למכשיר את שמו – המורכב מחיבור המילים היווניות kalon (יפה), eidos (צורה), skopos (צופה, מביט). כמה מהצעות הוועדה הובאו לידיעת הציבור באתר האקדמיה, והגולשים התבקשו להגיב עליהן ולהציע הצעות משלהם.

הוועדה בחרה הצעה שהגיעה מן הציבור: גְּלִילוֹר (גליל + אור: הגליל מרמז הן לצורת הכלי הן לפעולת הסיבוב; באמצעות מקור האור שאליו מכוון הכלי נראה שלל הצבעים והצורות).

בדיון הראשון עלו ההצעות האלה: סְסָגְנָת, מְקַסְמָת, מְרַהֶבֶת/מְרַהֶבֶת. בדיון נוסף בוועדה היו שהסתייגו מהצעות אלו משום שאין בהן כדי להביע את ייחודו של הכלי.

עוד נדונו בוועדה ההצעות סְבִיגוֹן וסְבִיגוֹן, שהגיעו מן הציבור. הצעות נוספות שהתקבלו מן הציבור: מְרַאִיוֹן, מְרַאִוֹן, רְאִיוֹן, רְאִינוֹי, תְּגִינוֹן, סְסָגְוֹן, ססגונון, ססגונוע, סבגונית, צְבִעוֹנוֹעַ, צְבִעִינִית, משקף תעתוע, תעתועו, תעתועית, גליל אור, גליל פלא, יְפָאוֹר, מקסמית, קְסָמְנִית, אֶרְהָב, מרהבון, מְרַהֶב, תְּרַהֶב, מוט רהב, צְרָצוֹן, שביראור.

3. נְפִנְפָת (כלי לליבוי אש במצלה)

בשנים האחרונות נמכר כלי מיוחד לליבוי האש שבגחלי המצלה (מנגל). השמות המופיעים בקטלוגים לכלי בית הם 'נפנף' (על פי השימוש השגור – במלעיל) ו'מניפה למנגל'. הצעת הוועדה: נְפִנְפָת.

הערה: במונחי האקדמיה נקבע המונח נְפִנְפָת הן לוֹלֶן (תפירה, תשמ"ד) הן למחלה הכרוכה בנפנוף ידיים – asterixis (רפואה, תשנ"ט).

הצעה נוספת שהיו לה תומכים בוועדה היא לאמץ את המילה המשמשת נְפִנְף ולהעיר על הגייתה התקנית במלרע (בדומה למונח נְפִנְף שנקבע במונחי אריגה). צורת הרבים התקנית של נְפִנְף היא נְפִנְפִים.

4. מְגִלָּשׁ (מתקן אומגה)

מדובר במתקן המורכב מכבל המתוח בין שתי נקודות בגבהים שונים וממתלה שבאמצעותו גולשים על הכבל מן הנקודה הגבוהה לנקודה הנמוכה. הכינוי 'אומגה'

הוא על שם הצורה שהייתה למתלה בעבר: קשת וידיות אחיזה הדומות בצורתן לאות היוונית Ω. כיום ברבים מן המתקנים המתלה אינו עשוי כלל בצורה זו, ולעתים קרובות הגולש נרתם אל מעין מושב התלוי בגלגלת על כבל הגלישה. השם 'אומגה' אינו משמש בלשונות אחרות.

פעולת הגלישה במתקן מכונה גם היא 'אומגה', ולצד שם זה רווח הצירוף גלישה זויתית. הצעת הוועדה: מְגֹלֵשׁ. השורש גל"ש יפה לעניין משום שהפעולה מכונה 'גלישה זויתית'. גם המשקל מתאים, כי מדובר במתקן אשר גורם לאדם לגלוש (בניגוד לגלישת חבל – סנפלינג – שבה האדם גולש בכוחות עצמו על החבל).

הצעות נוספות: מְגֹלֵשׁ פְּבֵל (ממאפייניו העיקריים של המתקן), מְגֹלֵשׁ זְוִית (על פי 'גלישה זויתית'), מְגֹלֵשׁ פְּבֵל זְוִיתִי.

מ' בר-אשר: יפתח את הדיון יושב הראש החדש של הוועדה למילים בשימוש כללי, חברנו משה פלורנטיין.

מ' פלורנטיין: ארבע המילים שעל סדר היום נדונו בארבע ישיבות של הוועדה למילים בשימוש כללי, חלקן עדיין בהנהגתו של ידידי יוחנן ברויאר. אני מבקש להודות לו בשמי, בשם חברי הוועדה ובשם כל חברי האקדמיה על העבודה המסורה, היעילה והנאמנה שעשה בשנים האחרונות בוועדה החשובה הזאת.

ההצעה הראשונה שלנו היא לקבוע לדיבייט את המילה מְעַמַת. הצעות שונות עמדו לפני הוועדה; חלקן עלו בוועדה וחלקן הגיעו מן הציבור. בסופו של דבר התעמתו ביניהן ההצעות מעמת, קרב-שיח ומנצח, ומעמת זכתה בעדיפות. לזכות מעמת עמדה בין היתר הקלות בגזירת פעלים ממנה. בהצעה קרב-שיח זה הקושי העיקרי. טיעון אחר שנשמע נגד קרב-שיח היה ריח המלחמה שעולה ממנו. כנגד טיעון זה הוזכרו תחרויות ספורט כגון קרב-רב. מה שלא ידענו כשדנו בהצעה מעמת ויכול להעלות את קרנה אף יותר הוא שרטוש כבר הציעה כתחליף לסימפוזיון.

א' ממזן: שתי שאלות לי: האם ההצעה מעמת כבר נוסתה באיזה מקום כדי לבחון את מידת התקבלותה? והאם בגזירת פועל ממעמת הכוונה לשורש השלשי עמ"ת או לשורש רבעי?

מ' פלורנטיין: השאלה אם הציבור יאמץ את מעמת באהבה, יגלה במילה עניין או לא – טרם נבחנה. גם גזירת הפועל לא נדונה בפירוט, אבל אני מניח שישמש השורש המשולש עמ"ת. הוא הטבעי והנוח ביותר.

מ' בר-אשר: נדמה לי שהמילה עימות כבר משמשת בהקשר הזה.

י' עופר: אני מעדיף את ההצעה קרב-שיח. יש בה שאר רוח בגלל משחק המילים ויחס הגומלין עם רב-שיח. אשר לפועל, אין הכרח שהוא ייגזר משם העצם. אפשר 'להתעמת בקרב-שיח'. אינני רואה בכך בעיה.

ג' הראבן: אני חוששת שהמילה מעמת תיהגה mamat.

א' שורצולד: החשש שלי הוא דווקא מהקרכה הפונטית בין מעמת למעמד. עדיף עימות או ניצוח.

ע' אורנן: לא ייתכן שבעיות המבטא האשכנזי עם עי"ן ועם תי"ו יהיו שיקול בקביעת גורלן של הצעות דוגמת מעמת.

הערת אורנן לאחר הישיבה: ברקתי בספר "המילים המתבקשות" של מיכל אפרת על תחדישו של יונתן רטוש. המילה מַעְמַת מובאת בספר זה כהצעה למונח סימפוזיון. טוב יעשו הוועדות אם יוסיפו ספר זה באופן קבוע לספרי העיון המובאים לישיבות הוועדות, ואני מביע צערי שזה לא נעשה בישיבה זו. תחדיש זה שהבאתי כאן לא הוזכר כלל ברשימת ההצעות שעלו בוועדה, וייתכן שאילו הוזכר הייתה מתקבלת החלטה אחרת.

א' ממן: אני מסכים עם האד' אורנן. לא הייתי מביא בחשבון את השיקול הזה. זיקת השורש בין מעמת לעימות תסייע בקבלת המילה בציבור. הגיית העי"ן והתי"ו לא תעלה ולא תוריד.

מ' בר-אשר: לא שמעתי דברים בעד מַנְצָח, ולכן נצביע על אחת משתי האפשרויות – מעמת או קרב-שיח.

הצבעה

בעד מַעְמַת – 11

בעד קרב-שיח – 9

הוחלט: מַעְמַת (דיבייט).

מ' פלורנטיין: ההצעה השנייה – גְלִילוֹר לקליידוסקופ – הגיעה מן הציבור, והוועדה בחרה בה מתוך הצעות רבות שעלו, ובהן סַגְגַּת, מְקַסְמַת ומְרַהֶבֶת.

ת' כץ (מזכירת הוועדה): כדאי להוסיף שההצעה גלילור התקבלה משני פונים שונים.

מ' בר-אשר: את הסיומת -וֹר למילים הקשורות באור נמצא במילים אחרות, דוגמת רמזור, מגדלור ותקליטור.

ש' אליצור: במסומנים אחרים ששמש מסתיים ב-וֹר, דוגמת רמזור ומגדלור, יש באמת מקור אור. בקליידוסקופ אין מקור אור. הוא איננו גליל מאיר. קרני האור נכנסות אל הגליל ונשברות בו כמו בכל דבר אחר.

מ' מישור: המילה גלילור איננה שקופה, ואילו הסיומת -סֹקוֹפ איננה זרה לעברית

בזכות מילים דוגמת **טלסקופ ומיקרוסקופ**. לכן אולי עדיפה כאן צורת כלאיים מעין **גלילוסקופ**.

ר' גדיש: המילה **גלילור** פשוטה יותר מקליידוסקופ ולבטח מובנת יותר לדוברי העברית. למילה הלועזית נוצרו הגיות שונות בעברית וכתבים שונים. מאחר שקליידוסקופ מצוי בדרך כלל אצל ילדים, ראוי לדעתי שתיקבע לו חלופה עברית.

הצבעה

בעד גלילור – 15

נגד – 2

הוחלט: **גלילור (קליידוסקופ)**.

מ' פלורנטיין: השאלה הבאה היא אם יישאר בעינו ה**נפנף** – אותה מניפה לליבוי האש בגחלי פחמים – או יהיה ל**נפנפת**. הבעיה ב**נפנף** היא שהגיותו התקנית אמורה להיות במלרע בעוד שההגייה המקובלת היא במלעיל. בעיה נוספת היא שבנטייתו אמור לבוא דגש בפ"א השנייה. למשל צורת הרבים אמורה להיות **נפנפים**. מסיבות אלה מציעה הוועדה כי **נפנפת** תוריש את **נפנף**. העובדה שהמונח **נפנפת** כבר נקבע בתחומים אחרים – תפירה ורפואה – לא הרתיעה את חברי הוועדה.

מ' בר-אשר: טוב עשתה הוועדה בחפשה מילה קרובה למילה המשמשת **נפנף**. ולמעשה **נפנפת** איננה בגדר חידוש גמור משום שכבר חודשה לתחומים אחרים.

ר' גדיש: אני מבקשת לייצג את הגב' מלכה זמלי, שלא יכלה להגיע לישיבה. יש לכלי הזה מילה עברית – **נפנף** – ומי שרוצה יכול להגות אותה במלרע. מה נגיד לציבור? אל תשתמשו במילה העברית שבפיכם כי אתם הוגים אותה במלעיל, והחליפו אותה במילה עברית אחרת התפוסה לדברים אחרים? במקרה דומה אימצה האקדמיה במונחי האריגה את המילה המהלכת **נצנץ**, ומי שההגייה התקנית חשובה לו מוזמן לבטא אותה במלרע.

מ' בר-אשר: ומה על הדגש בנטייה?

ר' גדיש: לא יהיה זה המקרה היחיד שבו אין הוגים דגש באותיות בכ"פ. ואם נצליח להנחיל את הדגש בפעלים דוגמת **נכס והנפיק**, נוכל לפנות להנחלת הגיית **נפנפים**, **פלבלים** וה**פכפכה**.

א' שורצולד: אני חושבת שאין סכנה שהמילה **נפנף** תשמש ברבים.

ע' אורנן: אנחנו צריכים להתברך בעובדה שהציבור עצמו חידש את המילה העברית **נפנף**. אשר להטעמה, יש כל כך הרבה מילים בעברית שאינן מוטעמות כהלכה ולא

נבוא להחליף אותן. זאת איננה בעיה, ולא בשל כך ראוי לפסול מילה עברית שחידש הציבור ושנקלטה בלי עזרתנו.

ד' שלשיר: למעשה המילה **נַפְנַפָּת** מצויה רק במילוני האקדמיה. אני חושב שגם אם נוסיף אותה לרשימותינו בפעם השלישית, לא ייעשה בה שימוש. אני מעדיף אפוא את **נפנף**, אבל אם בכל זאת יוחלט להחליפו, אני מעדיף את **נַפְנַפָּה**, כמו **צַפְצַפָּה**, או **נַפְנַפָּה** – כמו **נְדַנְדָּה**.

ס' אסלנוב: גם אני חושב שההצעה **נפנפת** אינה טובה. במשקל קְטַלְת הרבה מאוד שמות מחלות, וְלְרוב הקונוטציה של השמות במשקל הזה שלילית. הבחירה ב**נפנפת** יכולה להתפרש כהשמצת הדבר הזה.

ק' כ"ץ: אני מסכימה שאין סיבה טובה להחליף את **נפנף** ב**נפנפת**. בלאו הכי יוסיף **נפנף** לשמש.

י' ברויאר: מטרתנו לצמצם את הלעז, לא להחליף מילה עברית שהפגם היחיד בה הוא פגם ההטעמה. את ההגייה אפשר לתקן. מדוע להמציא מילה אחרת? מדוע נילחם במילה עברית?

ה צ ב ע ה

בעד הצעת הוועדה **נַפְנַפָּת** – 2

בעד **נַפְנַף** (במלרע) – 16

נמנע – 1

הוחלט: **נַפְנַף**.

מ' פלורנטיין: למתקן הגלישה הידוע בשם אומגה הוועדה מציעה **מַגְלֵשׁ**. זאת נראית לנו ההצעה הפשוטה ביותר משום שבאומגה גולשים ומשקל **מַקְטֵל** מתאים לענייננו.

ח' סבתו: האם **מגלשה**, מתקן המשחק לילדים, היא מילה תקנית של האקדמיה?

ר' גדיש: במילוני האקדמיה נקבעה המילה רק פעם אחת – בשנת 2000 במונחי תחבורה אווירית – בצורה **מגלשה**. במילונים כלליים המילה היא **מַגְלֵשׁ**.

ש' אליצור: המילה **מַגְלֵשׁ** משמשת ל'**מגלשה**' בספרו של רפאל ספורטה "גן גורים". שם אחד הגורים "גולש חיש על **מַגְלֵשׁ**".

י' עופר: אני מעדיף שייקבע כאן הצירוף **מַגְלֵשׁ פֶּבֶל**. כמובן מי שירצה לקצר אותו ולומר רק **מַגְלֵשׁ**, הרשות בידו, אבל מאחר שיש סוגים שונים של גלישות ושל מגלשיים, חבל לצמצם את המילה **מַגְלֵשׁ** לסוג מסוים אחד של גלישה.

ד' רוזנטל: אני בעד אומגה. מַגְלֵשׁ יכול להיות הרבה דברים; גם החלב גולש. מי שהמציא את אומגה – יפה המציא. כבר בספרות חז"ל נזכרות אותיות יווניות. כך למשל בכמה מקומות נאמר "כמין כי" (X), "כמין גמא" (Γ), ומדוע שלא תצטרף אליהן אומגה?

ת' כץ (מזכירת הוועדה): גם האות דלתה משמשת מושג מוחשי בגאוגרפיה. הבעיה היא שכיום למתקן הקרוי אומגה כבר אין צורת האות אומגה.

ע' אורנן: קראתי בדברי הרקע שהמילה אומגה אינה משמשת למתקן הזה בשום שפה אחרת. פירושו של דבר שדוברי עברית שהכירו את האות היוונית אומגה הם שחידשו על פיה את השם למתקן הזה. זה חידוש יפה, וגם אם צורתו השתנתה, אין הכרח לשנות לו את השם. גם אני תומך בהשארת השם אומגה על כנו.

ש' נאה: במסכת כלים גמא איננו רק צורה אלא שם של דבר מוחשי; נדמה לי שזה חלק מחלקי המפתח. אם דלתת הנילוס עדיין טובה לנו, גם אומגה יכולה להישאר בעינה.

ח' סבתו: גם אלפה נזכרת במשנה – במסכת מנחות: "אלפה לסולת", "אלפה לשמן", "אלפה לייץ".

א' טל: אני תומך בהצעתו של האד' רוזנטל. העברית קלטה כאן מילה לועזית יפה וחבל לוותר עליה.

מ' בר-אשר: אם אין דוברים נוספים ניגש להצבעה.

הצבעה

בעד הצעת הוועדה מַגְלֵשׁ – 6
בעד אומגה – 12
נמנעים – 2

א' שורצולד: לא היה עדיף להצביע בעד הצעת הוועדה או נגדה?

ר' גדיש: בהצבעה דחו חברי האקדמיה את הצעת הוועדה, וכפי שאני רואה את הדברים, אין פירוש התוצאה שהמילה הרשמית היא אומגה ושהיא תיכנס למילוני האקדמיה. משמעות ההצבעה היא שהאקדמיה החליטה לא להתערב ואינה מציעה חלופה עברית למתקן הזה.

מ' פלורנטיין: לפי הנוהל, אין להצביע במליאה על הצעה אלא אם כן נדונה קודם לכן בוועדה.

מ' בר-אשר: ככל שאני מבין את הדברים, המילה אומגה היא מעתה שמו הרשמי של

המתקן ועליה להיכנס לרשימותינו. כבר היו דברים מעולם. גם כשהוצע לעדכן את החלופה העברית למילה הלועזית קרוון ולקבוע מעונית, הציע אפרים ברודא ז"ל לאמץ את המילה הלועזית הנוהגת קרוון. הצעתו התקבלה אף שהיא לא נרונה קודם לכן בוועדה.

ר' גדיש: כל תכליתה של הוועדה למילים בשימוש כללי היא להציע מילים עבריות למילים לועזיות משמשות. אם הצעת הוועדה לחדש מילה עברית לא התקבלה, המילה הלועזית אינה הופכת לחלק ממילונה של הוועדה. בכך שונות רשימותיה של הוועדה הזאת ממילוני הוועדות המקצועיות לתחומים מסוימים. באלה אם האקדמיה נענית לבקשתה של ועדה מקצועית להשאיר מונח לועזי משמש על כנו, המונח הלועזי נכלל במילון הוועדה ובמונחי האקדמיה.

א' טל: לא הצבענו להשאיר את המילה בלעזה; הצבענו לאמץ את המילה אומגה. כך לפחות הבנתי את הצעתו של האד' רוזנטל, הצעה לאמץ את אומגה אל חיק העברית.

י' ברויאר: מילה שנרונה בוועדה חזקה עליה שכל השיקולים הנוגעים לה נשקלו לפני שהגיעה לדיון במליאה. לא כן מילה שלא עברה את כל התהליך ולא נבחנה מכל צדדיה.

מ' פלורנטיין: יש דבר מה נכון בנוהל להצביע רק על הצעות שהוגשו ונדונו מבעוד יום.

א' ממן: הוועדה אינה פועלת בחלל ריק. יש מציאות לשון מסוימת, והוועדה באה לתקן, לשפר, לבנות נדבך נוסף על מה שיש במציאות. אם הצעת הוועדה אינה מתקבלת, הכלל שצריך לחול הוא "העמד דבר על חזקתו"; כך עד שתבוא הצעה שתתקבל.

י' אליצור: יש כאן שני עניינים שונים; האחד מהותי, השני פרוצדורלי.

ק' כ"ץ: מבחינה פרוצדורלית את המילה מְכַבֵּדָה ל־paperweight הציע במליאה לפני שנים אהרן מגר. היא לא נרונה קודם לכן בשום ועדה והיא בכל זאת התקבלה.

ר' גדיש: זה לא אותו הדבר. כאן מדובר במילה לועזית. ראו למשל את הדיונים בחלופה עברית למילה פרפקציוניסט או רציונל. היו הצעות שובות לב, אבל בסופו של דבר גברה הדעה שאין בהן צורך כי העברית יכולה להסתפק במילים עבריות שונות. האם פירוש הדבר שהאקדמיה קיבלה את המילים הלועזיות?

אומגה היא סלנג ישראלי. כבר עברו כמה וכמה שנים מאז גלש מישהו על מתקן אומגה שצורתו צורת האות אומגה. מה נעשה עתה? נכניס את המילה אומגה לרשימת המילים של שנת תשע"ב?

ע' אורנן: אינה דומה אומגה לפרפקציוניסט או רציונל. אומגה היא אמנם לועזית במקורה, אבל במשמעות זו היא משמשת בעברית בלבד.

מ' פלורנטיין: אמנם אני נציג הוועדה שהציעה את מג'לש, אבל אין לי שום התנגדות למילה אומגה, למעט העובדה שהיא לא זכתה לאותו עיון שזוכות לו המילים העוברות את מסגרת הוועדה. אם תוחזר השאלה לוועדה, תהיה אומגה בין הצעות הוועדה, ואפשר יהיה להתייחס אליה בכבוד ראש.

מ' בר-אשר: אני מקבל את דבריך ומעביר לוועדה את המילה אומגה כהצעה המועדפת של מליאת האקדמיה.

ד. דיווח של המזכירות המדעית

ר' גדיש: אני מבקשת לדווח בקצרה למליאה על עבודת המזכירות המדעית. במשך שנים פעלה האקדמיה מעט מדי בהפצת מעשיה בציבור. בשנים האחרונות בניצוחם של נשיא האקדמיה ומנכ"לית האקדמיה מופנים משאבים רבים – משאבי אנוש וממון כאחד – להביא את דבר האקדמיה לציבור. למזכירות המדעית חלק נכבד בעשייה הזאת, והיא באה לידי ביטוי בכמה תחומים: השתלמויות והרצאות לציבור, פרסומים דוגמת "100 מילים", הזנת אתר האקדמיה במידע ובחומרים חדשים ומעודכנים ומענה לפניות הציבור.

אתמקד בסעיף האחרון, אך לפני כן חשוב לי להדגיש את מקומו של אתר האקדמיה בעשייה שלנו – ולמעשה של כל עובדי האקדמיה – מאז נוסד במתכונתו החדשה לפני שנה ושמונה חודשים. היום אפשר לומר "אני במרשתת – משמע אני קיים", ולהפך. האקדמיה הפנימה את המציאות הזאת, וברור לנו שלכל הנעשה באקדמיה צריך להיות ביטוי מידי באתר האקדמיה. יתרה מזאת, יש ליזום מיזמים שישומו אותנו על "מפת" המרשתת. על האתר מנצחות דורית לרר – מרכזת פיתוח האתרים באקדמיה – וציפי סנדרוב, מנהלת התוכן של אתר הבית. הן, הסטודנטים הנאמנים העוזרים על ידן, מדור המחשוב והמזכירות המדעית – כולם עובדים בשיתוף פעולה הדוק, יום-יומי, תוסס ופורה. את התוצאות אתם מוזמנים לראות באתר האקדמיה ובדף הפייסבוק שלנו, המתחדשים על בסיס יומי בתכנים מצטברים באתר ובמידע על פעילויות ואירועים.

אך כאמור אני רוצה להתמקד במענה לפניות הציבור – מפעל השו"תים. עם עלייתו של אתר האקדמיה במתכונתו החדשה מנותבות רוב פניות הציבור אל הטופס "יש לי שאלה" הזמין באתר. כל חשיפה של האקדמיה לציבור – במודעות, בכתבות בעיתונים, בעמוד הפייסבוק של האקדמיה ובאיגרת המידע המקוונת – מביאה לעלייה במספר הפניות, ואין מדובר רק בגלים אלא בעלייה מתמדת במספר הפניות המתקבלות ביום. אנחנו שמחים על כך; זה מעיד שיותר ויותר האקדמיה ללשון העברית היא הכתובת בה"א הידיעה לשאלות בענייני לשון. אבל אין צריך לומר שההשתמעות היא עומס רב.

יש לפניכם המספרים, ואתם יכולים לראות את העלייה המתמדת, לפעמים בקפיצות שנובעות מפרסום בעיתונות או מאיגרת מידע. אם 10,000 איש מקבלים בבת אחת

את איגרת המידע המקוונת שלנו, רק טבעי שבימים שלאחר מכן נראה זינוק במספר הפניות. מדובר בשאלות בכל התחומים ומכל הסוגים שאפשר להעלות על הדעת. בגיליון "אקדם" העומד לצאת לאור יתפרסם מאמר של חברתנו קרן דובנוב, מסגל המשיבים הקבוע והוותיק במזכירות המדעית, ובו היא מתארת את המערכת החדשה בהשוואה לדרכי המענה הקודמות.

אני רוצה להזכיר סוג של שאלות מטרידות – דווקא משום שהן שאלות שמצופה מאתנו לתת להן תשובה – אך קצרה ידנו; והכוונה לחלופות עבריות שלא נקבעו. הדבר קשה במיוחד בתחומים שאין לנו בהם ועדות מינוח פעילות, והם כמוכן הרוב. לדוגמה פנו אלינו מוויקיפדיה בבקשה לקבוע מונח עברי ל-exoplanet 'כוכב לכת מחוץ למערכת השמש', אחד הנושאים במרכז ההתעניינות של המדע העולמי היום. מכיוון ש-planet הוא כוכב לכת, חלופה מעין כוכב לכת חוץ-שמי ארוכה מדיי. פנינו לקבוצה של אסטרונומים שהכרנו מן המיום המשותף "כוכב עברי נולד", ואנחנו מתכתבים אתם. אבל מי יחליט? ואיך מגיעים להחלטה? בבעיות מסוג זה אנחנו נתקלים מדי יום.

התשובות שאנחנו עונים הן תשובות אישיות לכל פונה, אבל מערך התשובות מנוהל כאתר מרשתת פנימי, ולכן כל תשובה נגישה לכל המשיבים. כך מתאפשרת בקרה פנימית, ערוך ושימוש בתשובות שכבר נענו לפונים אחרים. ואולם אנחנו מעוניינים לייעל את מערך התשובות אף יותר ולצמצם את מספר הפניות על ידי ניסוח תשובות מפורטות על שאלות חוזרות ופרסומן באתר האקדמיה. התשובות האלה מחייבות אותנו להתמודד גם עם נושאים שהאקדמיה לא קבעה בהם הלכה, ובמקרים שנקבעו הלכות להסביר אותן ולנמקן. ניסוח התשובות לפרסום נעשה תוך ביקורת פנימית של עובדי המזכירות המדעית, ניצול ההתמחויות של כל אחד מן העובדים ולעתים קרובות בהתייעצות עם חברי אקדמיה – על פי תחום התמחותם. זה המקום להודות לכל מי שסייע לנו. לא הייתה בקשה שביקשנו מחברי האקדמיה, מחברי ועדות וממומחים שאינם קשורים לאקדמיה – שלא נענתה בחפץ לב. זה גם המקום לבקש מכם לעיין בתשובותינו באתר; נשמח לכל הערה. נשמח גם להעלות תשובות או מאמרים קצרים משלכם על בעיה לשונית כלשהי המטרידה את הציבור.

השנה – שנת תשע"ב – קיבלנו עלינו לפרסם באתר האקדמיה מדי שבוע בשבוע תשובות חדשות. כיום מדור השאלות והתשובות באתר מחזיק כ-170 תשובות, ואלה נוספות על חמישים איגרות "מילת השבוע" ו"מילת החודש", האוצרות מידע רב.

אני רוצה לסיים את הסקירה הקצרה הזאת בתודה לעמיתי במזכירות המדעית על עבודה מאומצת מאוד ותובענית, הגולשת לא פעם אל מחוץ לשעות העבודה, ועל האווירה החמה של צוות מגובש השרוי מפאת שיפוץ הבניין הראשי במקלט הבניין השני של האקדמיה: ד"ר קרן דובנוב, שנוסף על התשובות לציבור מרכזת את הוועדה למונחי הבלשנות; רחל סליג, שיאנית המשיבים ועורכת עלוני "למד לשונך"; דורון יעקב, המופקד על הדקדוק ועל קליטת המונחים במאגר; ד"ר ברק דן, עורך זיכרונות האקדמיה, שידו פפרסומים רבים באתר; תמר כץ, הממונה על מערכת הפניות ומערך התשובות, כותבת את איגרות "מילת החודש" ומרכזת את הוועדה למילים בשימוש

כללי; ד"ר טובה שטראוס שרברין, המופקדת על מאגר המונחים; צופי ליבוביץ', מצוות המשיבים על השאלות לצד עבודתה בייעוץ הלשון ברשות השידור; צביה זמירי, אשת ועדות המינוח המקצועיות, שנמצאת בתהליך פרישה לגמלאות; וכמובן מלכה זמלי בעבודתה בוועדות המינוח בתל-אביב.

לסיום אקרא שאלה מהשאלות הנפוצות:

לאנשי האקדמיה העברית שלום רב,

זה זמן רב שאני וחבריי תוהים על כך שאין בנמצא חלופה עברית למילה 'אקדמיה'. מתוך הצורך הזה עלה הרעיון לשימוש במילה מְשַׁכְּלָה – על לשון מספרה, מקדמה וכו'. באותו אופן: אקדמי = משכלתי או משכלתני, אקדמאי = משכלן או משכלתן וכו'.

אשמח אם תיתנו דעתכם להצעה זו.

אקרא את התשובה הזמנית:

נפתח במעט רקע על הדרך שבה נקבע שם המוסד:

שם המוסד היה שנוי במחלוקת בין אנשי ועד הלשון שיזמו את הקמת האקדמיה ורצו מאוד שזה יהיה שמה, ובין ראש הממשלה הראשון דוד בן-גוריון, שהתעקש מאוד שיהיה לה שם עברי. הפשרה הייתה ששם החוק שעל פיו כוננה האקדמיה הוא "חוק המוסד העליון ללשון העברית", והסעיף הראשון בו קובע שחברי המוסד הם שיקבעו את שמו. כך נקבע השם האקדמיה ללשון העברית. לא כאן המקום להיכנס לשאלה למה היה חשוב לאנשי ועד הלשון שזה יהיה שמו של המוסד החדש; תוכלו לקרוא על כך בספרו של נתן אפרתי "עברית בראי המדינה".

אשר לשמות חלופיים, לטעמנו אין מקום לחדש מילה מיוחדת לאקדמיה – ויש לזכור שמדובר לא רק באקדמיה ללשון העברית אלא גם באקדמיות אחרות, כגון האקדמיה למוסיקה והאקדמיה למדעים. יש גם 'מוסדות אקדמיים' ו'אנשים אקדמאים', וכפי שאוניברסיטה נשארה לועזית, גם המילה הזאת תישאר כנראה בלועזיותה.

לא מכבר העלה נשיא האקדמיה פרופ' משה בר-אשר את הרעיון להשתמש בצירוף שבחוק – המוסד העליון ללשון העברית, ובקיצור מעל"ה – אבל הצעה זו היא עדיין בגדר רעיון בלבד.

מ' בר-אשר: זאת הזדמנות גם בשבילי להודות לכל חברי המזכירות המדעית ולמי שמובילה אותם. אנחנו מנסים להביא את דבר האקדמיה לציבור, וזאת אחת הסיבות העיקריות שהצלחנו להביא להגדלת תקציב האקדמיה. התביעה המתמדת מצד משרדי הממשלה היא שיפור השירות לציבור, ובשנים האחרונות אני רואה יותר ויותר אהדה למה שאנחנו עושים כאן. ספינת הדגל של האקדמיה תהיה תמיד המילון ההיסטורי, אבל חשובה עד מאוד גם הפעילות שמרכזת המזכירות המדעית, וזה מתבטא בהגדלת מספר עובדיה עם השנים.

ה. שונות

מ' בר-אשר: במסגרת הסעיף הזה ביקש האד' אורנן להשמיע דברי ביקורת. בבקשה.

ע' אורנן: למעשה ביקשתי שתי בקשות: (א) שבכל ישיבה יהיה סעיף "שונות" כדי לאפשר לחברי האקדמיה להציע הצעות שונות; (ב) להקים במוסד שלנו ועדת ביקורת. זאת הצעה שהצעתי מזמן וטרם נענית. לא תמיד נעים להשמיע ביקורת על הפעולות הנעשות כאן דווקא באוזני מי שעושה למען המוסד הזה יותר מכול. לכן ראוי לדעת שתהיה ועדה מיוחדת לכך.

התעוררתי לדבר הזה משום שלא נכון לדעתי שנעניק פרס על הישגים בספרות; יש הרבה פרסים בתחום זה, ואיננו צריכים להוסיף עליהם. אנחנו האקדמיה ללשון העברית ולא לספרות העברית. אינני בא לומר, חס ושלום, מילה רעה נגד סופרים ומשוררים; חלקם נמנים עם חבריה הנכבדים של האקדמיה. אבל ענייננו פה איננו הספרות, אלא הלשון שבה היא נכתבת.

מ' בר-אשר: אשר לוועדת הביקורת המוצעת, על פי החוק האקדמיה חייבת במבקר-חוץ שהוא רואה החשבון. הוא בוחן את פעולותינו בשבע עיניים.

בעניין הפרס, אני חולק על דעתו של האד' אורנן. אני חושב שהאקדמיה יכולה להתכבד גם במתן פרסים לאנשי ספרות משום שלפי השקפתי הספרות היא חלק מהלשון.